

Волошанівська Т. В.

Одеський державний університет внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-1060-5412

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В статті розглядаються особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми в умовах воєнного стану. Вказується, що аналіз правоохоронної статистики надає можливість стверджувати, що неповнолітні, здебільшого, вчиняють кримінальні правопорушення проти власності, особливо – корисливо-насильницької спрямованості. Розслідування таких протиправних діянь має свою специфіку, зумовлену відсутністю сучасних методик, які б були орієнтовані саме на неповнолітніх осіб. На жаль, фактом залишається те, що кримінальне процесуальне законодавство надто вузько відображає особливості ювенального кримінального провадження, лише уточнюючи окремі норми. Водночас і порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану також чітко не передбачений. Вказується на необхідність врахування тенденцій розвитку кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики в умовах воєнного стану, а також перспективи прийняття нового кримінального законодавства, яке безперечно змінить загальний курс захисту прав та інтересів суспільства та держави. Водночас, взаємодія із неповнолітніми правопорушниками повинна будуватись із урахуванням положень Конституції України та положень, визначених в законодавстві, нормативно-правових та розпорядчих документах тощо. Підсумовано, що національне кримінальне процесуальне законодавство в частині особливостей здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану потребує доопрацювання в частині проведення слідчих (розшукових) дій, а також уточнення переліку обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Такий підхід надасть можливість розширити перелік таких обставин для неповнолітніх осіб та поглибити ювенальний напрям національного кримінального процесу.

Ключові слова: неповнолітні, діти, воєнний стан, кримінальне правопорушення, розслідування, досудове розслідування, кримінальне провадження, методика, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Правовий режим воєнного стану, введений в Україні у зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації створив низку додаткових чинників, які сприяють інтенсифікації злочинності в державі. Одночасно із цим актуалізувалась низка проблем, пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень та реалізацією завдань, покладених на кримінальне процесуальне законодавство. Особливо це стосується особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб, яке є апріорі специфічним. Водночас також варто зауважити, що не дивлячись на наявність низки прогалин, ця проблема досі не знайшла свого вирішення і у працях вчених-фахівців із кримінального процесу та криміналістики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості та порядок розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми в умо-

вах воєнного стану є предметом наукових праць таких учених як В.М. Шевчук, В.В. Тищенко, В.А. Журавель, Т.В. Романенко, С.С. Чернявський та ін. Проте, окремі проблеми залишились невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є визначення особливостей та порядку розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми в умовах воєнного стану.

Викладення основного матеріалу. Так, аналіз норм національного кримінального процесуального законодавства надає підставу для констатації, що у більшості випадків зміни, які були зумовлені воєнним станом стосуються спрощення порядку досудового розслідування, окремих строків, а також забезпечення можливості в актуальних випадках проводити досудове розслідування у спеціальній формі (in absentia). Окремі поло-

ження законодавства, які стосуються кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб також мають виключення, зумовлені правовим режимом воєнного стану.

Так, вчені вказують, що дія положень ч. 2 ст. 484 (слідчий, дізнавач, уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх) та ч.14 ст. 31 (суддя уповноважений на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх) КПК України може не застосовуватися в умовах воєнного стану, якщо наявні обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Строк досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх в умовах воєнного стану продовжується керівником органу прокуратури [1]. Паралельно із внесеними до кримінального процесуального законодавства змінами було також переглянуто і окремі норми кримінального законодавства, зокрема – посилено кримінальну відповідальність за окремі суспільно небезпечні діяння, вчинені в умовах воєнного стану шляхом вторинної пеналізації або криміналізації діянь.

Так, відповідно до вироку Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 26 травня 2023 року (справа № 703/1631/23), неповнолітні обвинувачені, достовірно знаючи, що на всій території України діє правовий режим воєнного стану (введений в Україні на підставі Указу Президента України та Верховного головнокомандувача Збройних Сил України від 24.02.2022 № 64/2022 та Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-XI, який продовжено до 19 лютого 2023 відповідно до Закону від 16.11.2022 № 2738-IX який набрав чинності 18 листопада 2022 року), 15 лютого 2023 року, в період часу з 15 год. 46 хв. по 15 год. 58 хв., перебуваючи в приміщенні магазину «Аврора» ТОВ «Вигідна Покупка» по вул. 40 років Перемоги, 6 у м. Сміла Черкаської області, за попередньою змовою та разом, умисно, таємно, з корисливих мотивів, в умовах воєнного стану, з полиць стелажів різних відділів магазину викрали матеріальні цінності, а саме: палітру тіней для повік SAFA, в кількості 2 шт., загальною вартістю 399 грн.; 6 косметичних засобів для приготування ван, загальною вартістю 292 грн. 98 коп.; 7 пар жіночих слідів, 2 пари чоловічих шкарпеток,

рум'яна для обличчя, 2 ланцюжка, з підвіскою, хайлайтер для обличчя та туш для вій, чим спричинили ТОВ «Вигідна покупка» матеріальну шкоду на загальну суму 691 грн. 98 коп.

Вони ж, повторно, достовірно знаючи, що на всій території України діє правовий режим воєнного стану (введений в Україні на підставі Указу Президента України та Верховного головнокомандувача Збройних Сил України від 24.02.2022 № 64/2022 та Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-XI, який продовжено до 19 лютого 2023 відповідно до Закону від 16.11.2022 № 2738-IX який набрав чинності 18 листопада 2022 року), 15.02.2023, в період часу з 17 год. 50 хв. по 17 год. 59 хв., перебуваючи в приміщенні магазину «Аврора» ТОВ «Вигідна Покупка» по вул. 40 років Перемоги, 6 у м. Сміла Черкаської області, за попередньою змовою та разом, умисно, таємно, з корисливих мотивів, в умовах воєнного стану, з полиць стелажів різних відділів магазину викрали матеріальні цінності, а саме: три шоколадки «Alpinella», наверхбанк KP-56, вартістю 492 грн., сяючий бальзам для губ «Mermaid Unicorn Poop», вартістю 99 грн 25 коп., два косметичних засоби для приготування ван, загальною вартістю 97 грн. 66 коп., жіночі сліди, жіночі шкарпетки, два набори тіней для повік, та інші косметичні засоби, чим спричинили ТОВ «Вигідна покупка» матеріальну шкоду на загальну суму 688 грн. 91 коп. Разом з обвинувальним актом на затвердження до суду надійшли угоди від 11 квітня 2023 року про визнання винуватості, згідно якої підозрюваним повинне бути призначене покарання у вигляді 5 років позбавлення волі кожній із звільненням обвинувачених від відбування покарання на підставі ст. 75, 104 КК України [2]. Таким чином, виходячи із аналізу вироку, можна підсумувати, що неповнолітніх було звільнено від покарання, не дивлячись на тяжкість вчиненого кримінального правопорушення та наявності такої кваліфікуючої ознаки як воєнний стан та вчинення кримінального правопорушення у складі організованої групи осіб. Такий підхід може призвести до ще більшої інтенсифікації злочинності неповнолітніх осіб, яка і так останні два роки має тенденцію до зростання.

Вчені вказують, що прослідковується, що доведення воєнного стану на території нашої країни злочинність неповнолітніх більша майже у два рази, ніж після введення воєнного стану,

але чому так? Повномасштабне вторгнення та активні бойові дії внесли свої зміни до пріоритетних напрямків діяльності підрозділів Національної поліції та органів державної влади загалом. Так, діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції натеper здебільшого спрямована на розшук безвісно зниклих дітей, встановлення кількості дітей багатодітних сімей та сімей зі складними життєвими обставинами, які залишаються мешкати у зонах активних бойових дій з метою організації надання їм допомоги і евакуації у більш безпечні райони України [3, с. 217]. Постає логічний висновок, що підрозділам Національної поліції та органам державної влади загалом потрібно модернізувати та вдосконалити заходи запобігання злочинності неповнолітніх. Наше законодавство встановлює органи та служби, які мають повноваження і обов'язки здійснювати профілактичні заходи для боротьби з злочинністю серед неповнолітніх. Зокрема, органи внутрішніх справ відводиться особлива роль, оскільки вони індивідуально реалізують спеціальні заходи та забезпечують координацію цих заходів з іншими органами та службами. Крім того, вони створюють професійні умови для діяльності і співпраці інших уповноважених органів і служб. Проблема злочинності серед неповнолітніх відіграє надзвичайно важливу роль у сучасному кримінально правовому середовищі [4]. Аналіз правоохоронної статистики надає можливість стверджувати, що неповнолітні, здебільшого, вчиняють кримінальні правопорушення проти власності, особливо – корисливо-насильницької спрямованості. Розслідування таких протиправних діянь має свою специфіку, зумовлену відсутністю сучасних методик, які б були орієнтовані саме на неповнолітніх осіб. На жаль, фактом залишається те, що кримінальне процесуальне законодавство надто вузько відображає особливості ювенального кримінального провадження, лише уточнюючи окремі норми. Водночас і порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану також чітко не передбачений.

Досудове розслідування за участі неповнолітніх має певні особливості, дотримання яких є важливим для забезпечення найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні; деякі особливості прямо передбачені в КПК України (залучення законного представника, педагога, психолога чи лікаря, часові обмеження допиту, тощо), а інші, хоч і не зазначені в КПК України, але активно використовують в практиці (прове-

дення медіації за участі неповнолітніх, використання моделі «Барнахуса»). Зважаючи на це, КПК України потребує негайних змін для покращення стадії досудового розслідування за участі неповнолітніх; доречним є вживання терміну не «щодо неповнолітніх», а «за участі неповнолітніх», таким чином розуміючи не тільки особливості щодо неповнолітніх підозрюваних, але й неповнолітніх потерпілих та свідків, яким КПК України не приділяє належної уваги; новим у практиці проведення допиту неповнолітніх є використання анатомічних ляльок, які можуть використовуватись ювенальними працівниками правоохоронних органів під час допитів, що потребує проведення їх навчання; в Україні поширюється практика реалізації проекту «Впровадження моделі Барнахус для захисту дітей-постраждалих від насильства», який активно підтримується Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх; створена в Україні модель «Барнахус» активніше починає використовуватись у кримінальних провадженнях з участю неповнолітніх, зокрема і на стадії досудового розслідування. Практика показує, що є необхідність відкриття Центрів захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель Барнахус) і в інших містах України; заслуговує на увагу досвід мультидисциплінарного підходу, який є досить результативним, співпраця між різними спеціалістами покращує результат, особливо щодо кримінальних проваджень за участі неповнолітніх; з'ясування та розуміння причини вчинення кримінального правопорушення є важливим елементом кримінальних правопорушень з участю неповнолітніх, адже таким чином можна попередити кримінальні правопорушення серед молоді [5]. Проте, наведені вченими пропозиції є надто узагальненими, оскільки в цьому контексті мова має йти про розвиток ювенальної юстиції, яка має включати в себе особливості здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб (стадій досудового розслідування та судового розгляду), кваліфікації та супроводу дітей педагогами, психологами, юристами та іншими особами (зокрема і тими, участь яких наразі визначена кримінальним процесуальним законодавством як обов'язкова).

В умовах воєнного стану розвиток ювенальної юстиції призупинився, що можна пояснити з точки зору наявності інших, більш пріоритетних напрямів удосконалення кримінального провадження. Зокрема, це стосується кримінальних

проваджень по злочинах проти основ національної безпеки України, воєнних та міжнародних злочинів, злочинів агресії тощо. Вчені відмічають, що у кримінальних провадженнях, в яких відомості про кримінальне правопорушення, за винятком злочинів, що стосуються планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни, застосування зброї масового знищення чи геноциду, внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесена постанова про початок досудового розслідування у порядку, встановленому ст. 615 КПК, від дати введення воєнного стану і до дати його припинення чи скасування строк досудового розслідування до дня повідомлення особі про підозру становить тридцять місяців. Водночас строк досудового розслідування може бути продовжений. Отже, Закон № 3341-IX дозволить підвищити ефективність досудового розслідування кримінальних проваджень в умовах воєнного стану, і навіть тих, по яких жодній особі не повідомлено про підозру, а також забезпечити збирання доказів та належну фіксацію воєнних злочинів та геноциду. Проте варто зауважити, що за загальною визначеною принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, згідно з якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності й припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце. Тобто наведені зміни до КПК України щодо особливостей обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану, які прийняті цим Законом, можуть бути застосовані лише до злочинів, які скоєні після набрання чинності цим Законом [6]. Отже, вказане надає можливість говорити про необхідність в унормуванні принципів взаємодії із неповнолітніми кримінальними правопорушниками в межах досудового розслідування. Актуальним напрямом розвитку також може стати методика розслідування кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб, вчинених в умовах воєнного стану.

Умови воєнного стану здатні поєднувати в собі одночасно декілька обставин, що значно підвищує ступінь суспільної небезпечності вчинюваних кримінальних правопорушень, серед яких на особливу увагу заслуговують такі, як-то: масовий характер; поширення різних форм співучасті

починаючи від вчинення кримінальних правопорушень групою осіб аж до різновидів злочинних організацій; наявність багатьох потерпілих; множинність кримінальних правопорушень; збіг уразливого стану окремої особи з уразливим станом цивільного населення в цілому; вчинення багатьох діянь з особливою жорстокістю; розповсюдження різноманітної зброї, військової техніки, вибухових пристроїв та інших предметів, які можуть бути використані як знаряддя учинення кримінально протиправних діянь способом, небезпечним для життя багатьох осіб; наявність мотивів національної нетерпимості тощо. Як бачимо, умови воєнного стану є специфічною «сумішшю тих обставин, що закріплені в КК як кваліфікуючі або особливо кваліфікуючі. Таке поєднання, очевидно, є більш суспільно небезпечним, ніж кожна ознака окремо. Тому умови воєнного стану виправдано закріплювати як особливо кваліфікуючі ознаки низки кримінальних правопорушень. Якщо здійснювати порівняння суспільної небезпечності (антицінності) за аксіологічною шкалою, простому (основному) складу кримінального правопорушення, на нашу думку, відповідатиме якість «поганого», кваліфікованому – «гіршого», а особливо кваліфікованого – «найгіршого» [7]. Такий кримінально-правовий підхід повинен бути врахований і у нормах кримінального процесуального законодавства, особливо це стосується порядку проведення відносно неповнолітніх осіб слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Умови воєнного стану, що нині загрожують самому існуванню Українського народу та України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, дійсно можна вважати найгіршими, найбільш небезпечними серед усіх можливих. Звідси випливає, що і покарання, які можуть бути застосовані до винних осіб, мають бути одними з найсуворіших (якщо не найсуворішими) для конкретного виду кримінальних правопорушень. Далі перейдемо від соціальної до правової характеристики воєнного стану. В Україні дефініція поняття воєнного стану є законодавчо закріпленою. За ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям

та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень». Схожа дефініція міститься й у ст. 1 Закону України «Про оборону України». З цього визначення можна виокремити такі ознаки воєнного стану: 1) це правовий режим, а не фактичне ведення воєнних дій. У свою чергу, війни як формі воєнного конфлікту для розв'язання міждержавних суперечностей шляхом двостороннього застосування воєнної сили найчастіше притаманне запровадження цього правового режиму, тобто воєнні дії виступають передумовою, що зумовлюють і супроводжують воєнний стан; 2) воєнний стан має бути введений у встановленому законом порядку за наявності відповідних підстав (рішення про його введення приймає Президент України в разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України – п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, указ Президента про введення воєнного стану затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення – п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції); 3) режим воєнного стану може поширюватися як на всю територію держави, так і на її окремі місцевості; 4) особливості воєнного стану полягають у наданні специ-

фічних повноважень органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям і органам місцевого самоврядування та в обмеженні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб; 5) правообмеження, обумовлені воєнним станом, обов'язково повинні мати чітко визначений строк дії [7]. Необхідно також врахувати тенденції розвитку кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики в умовах воєнного стану, а також перспективи прийняття нового кримінального законодавства, яке безперечно змінить загальний курс захисту прав та інтересів суспільства та держави. Водночас, взаємодія із неповнолітніми правопорушниками повинна будуватись із урахуванням положень Конституції України та положень, визначених в законодавстві, нормативно-правових та розпорядчих документах тощо.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало можливість констатувати, що національне кримінальне процесуальне законодавство в частині особливостей здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану потребує доопрацювання в частині проведення слідчих (розшукових) дій, а також уточнення переліку обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Такий підхід надасть можливість розширити перелік таких обставин для неповнолітніх осіб та поглибити ювенальний напрям національного кримінального процесу.

Список літератури

1. Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану. URL: <https://syrota.com.ua/blog/osoblyvosti-kryminalnoho-provadzhennia-u-period-voiennoho-stanu/>
2. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 26 травня 2023 року (справа № 703/1631/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111116469>
3. Яковлева Т. Деякі аспекти злочинності неповнолітніх в умовах дистанційного навчання під час дії воєнного стану. Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану. 2022. С. 217.
4. Бортник А.С. Деякі аспекти кримінальної політики щодо злочинності неповнолітніх. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-29>
5. Хмелевська Н. Особливості досудового розслідування кримінальних проваджень за участі неповнолітніх. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/34.pdf>
6. Мартиненко О., Боярський Н. Настільний путівник висвітлення справ, пов'язаних зі збройним конфліктом в Україні. Київ: ТОВ «Вістка», 2021. 122 с.
7. Оробець К.М. Кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану: суспільна небезпечність та законодавче закріплення. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6374/13410-1?inline=1#:~:text=15.,Page%203&text=%D1%82%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BD%2C%20%D1%89%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%80%D1%96%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96%20%D0%B2,%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D1%83%D1%8E%D1%87%D1%96%20%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B8%20%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D0%B8%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0>

%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C.

8. Корнієнко М.В. Деякі аспекти використання міжнародного досвіду при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей. *Прикарпатський юридичний вісник*.2020. № 1. С. 88–92.

Voloshanivska T. V. PECULIARITIES OF INVESTIGATING JUVENILE CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW

The article examines the peculiarities of the investigation of criminal offenses committed by children under martial law. It is indicated that the analysis of law enforcement statistics makes it possible to assert that minors, for the most part, commit criminal offenses against property, especially those of a selfish and violent nature. The investigation of such illegal acts has its own specificity, due to the lack of modern methods that would be focused specifically on minors. Unfortunately, the fact remains that criminal procedural legislation too narrowly reflects the peculiarities of juvenile criminal proceedings, only clarifying certain norms. At the same time, the procedure for carrying out criminal proceedings against minors under martial law is also not clearly provided for. It is indicated the need to take into account the trends in the development of criminal law and criminal procedural policy in the conditions of martial law, as well as the prospects of adopting new criminal legislation, which will undoubtedly change the general course of protection of the rights and interests of society and the state. At the same time, interaction with juvenile delinquents should be built taking into account the provisions of the Constitution of Ukraine and the provisions defined in legislation, regulatory and administrative documents, etc. It is concluded that the national criminal procedural legislation in terms of the specifics of criminal proceedings against minors under martial law needs to be revised in terms of conducting investigative (search) actions, as well as clarifying the list of circumstances that must be proven in criminal proceedings. This approach will provide an opportunity to expand the list of such circumstances for minors and deepen the juvenile direction of the national criminal process.

Key words: minors, children, martial law, criminal offense, investigation, pre-trial investigation, criminal proceedings, methodology, investigative (search) actions.